

Několik poznámek o době normalizace

Snad mi bude pro jednou prominuto, že na pár minut opustím pole přísné vědy a uvedu několik útržků vzpomínek z normalizační doby.

První z nich má osobní ráz. Týká se slovníkové příručky *Česká literatura 1918–1945*,¹ kterou napsal kolektiv autorů pod vedením a za redakce Věry Vařejkové, Zdeňka Zapletala a autora těchto řádků. Jmenovaní redaktoři knihy také napsali většinu hesel a byli autory úvodu, závěrečné chronologické tabulky, stručného indexu literárních směrů a skupin, soupisu literatury a jmeného rejstříku. Zbývá hesla byla dílem několika našich kolegů z vysokých a středních škol. Z učitelů vysokých škol to byli Alois Sivek a Jiří Svoboda z Pedagogické fakulty v Ostravě, Antonín Mrvka z Pedagogického institutu v Českých Budějovicích a Vlastimil Válek z brněnské Filozofické fakulty, ze středoškolských profesorů pak třebečský básník a výtvarník Ladislav Novák, který napsal hesla o Jakubu Demlovi a Richardu Weinerovi, Soňa Rambousková a Zdeněk Mohr z Brna a dva Jihlavané, Jaroslav Fencel a Jaroslav Točík.

Návrh, že bychom mohli napsat studijní příručku o české literatuře po roce 1918, nám tlumočil náš kolega Zdeněk Kožmín někdy na začátku roku 1967. Jádrem práce měly tvořit interpretace děl, nikoli výčet literárněhistorických fakt. Poslali jsme do Prahy několik prvních hesel a nakladatelství Československý spisovatel s námi pak uzavřelo řádnou smlouvu. Na knize jsme pracovali v letech 1967 – 1968. Z nakladatelských pracovníků s námi byli v kontaktu Otakar Mohyla, Bohumil Svozil a Věra Pašková. Zejména Svozil přispěl podrobným recenzováním jednotlivých hesel k odstranění disproportionů a nedostatků knihy. V roce 1969 jsme pak byli nuceni provádět ve stránkových korekturách úpravy vynucené změněnou politickou situací. Týkaly se mj. hesel o Blatném, Hostovském, Halasovi, Seifertovi, Teigovi, Voskovci a Werichovi, Weilovi a Zahradníčkovi. Společnou snahou autorů i nakladatelství bylo, aby úpravy byly minimální, ale přitom takové, aby kniha obstála před zraky normalizátorů typu Ladislava Štolla či Jiřího Taufera. Vliv těchto okolností způsobil, že knížka byla vyrobena až v posledním čtvrtletí roku 1970, kdy už sílil tlak normalizační doby.

Ve snaze, aby několikaleté pracovní úsilí nebylo zmarněno, rozeslalo nakladatelství hotové výtisky knihy pěti recenzentům, kteří měli podpořit uvedení příručky na knižní trh. Byli to František Buriánek, Jiří Hájek, Václav Pekárek, Josef Rybák a Štěpán Vlašín.

Josef Rybák zaujal stanovisko záporné a vydatně tak přispěl k odsouzení knihy do papírenské stoupy. Ocenil sice naši práci, odvahu a odbornou úroveň (naše pracovitost prý zvláště vyniká ve srovnání s výsledky početného kolektivu odborníků z Ústavu pro českou literaturu – ti ovšem měli v té době hotovo dílo materiálově mnohem obsáhlejší, čtvrtý díl akademických *Dějín české literatury*, který vyšel až v roce 1995, po téměř třiceti letech), ale knihu pokládal za málo marxisticky zásadovou a příliš „odideologizovanou“ a vyslovil názor, že „v této podobě je existence knihy neúnosná“ a „dnes její nedostatky už napravit nelze“.

¹ Rambousek, J., Vařejková, V., Zapletal, Z.: *Česká literatura 1918–1945*. Praha 1970, 20 000 výtisků, 518 s.

Zbylí čtyři recenzenti se vyslovili pro uvedení příručky na knižní trh a shodně ji označili za záslužné a potřebné dílo, byť v případě Jiřího Hájka s kuriózním dovětkem, který zasluží ocitování: „Kladu si otázku,“ psal Jiří Hájek, „zda by nestálo za to, aby nakladatelství do knihy vložilo i za cenu dalšího zdržení distribuce několikastránkovou kritickou charakteristiku nedostatků této práce s odvoláním na existující marxistické výklady jednotlivých jevů a osobností. I když ani toto řešení není technicky ani jinak neoptimalnější, zdá se mi pořád lepší, než dát prostě celý náklad do stoupy. Navíc by mělo samo nakladatelství zajistit kritické rozbory této práce ve sdělovacích prostředcích. To je jediné řešení, na které jsem přišel a které se mi zdá adekvátní.“

Větší či menší výhrady k obsahu knihy vyslovili ovšem i ostatní recenzenti. Typický je v tomto směru soud Štěpána Vlašína, který napsal: „Hodnocení je většinou uvážlivě objektivní, i když z dnešního hlediska by si jistě bylo možno přát větší marxistickou zásadovost a nesmiřitelnost k ideologickým omylům.“

Čtvero doporučujících posudků však už ničemu nepomohlo. Podle sdělení pracovníků nakladatelství odmítl nově dosazený ředitel Knižního velkoobchodu naši příručku (a mnoho jiných podobně postižených knih) převzít do distribuce. Výrobní náklady byly poté Ministerstvem financí v plné výši odepsány z odvodů nakladatelství a celý náklad knížky skončil na jaře 1972 ve sběrně starého papíru v Praze-Holešovicích. Díky přátelům z pražského závodu Sběrných surovin (rád bych je tu jmenoval – byli to dnes již zesnulý JUDr. Zdeněk Horáček a vedoucí sběrný Miloš Zeman) se mi podařilo asi sto výtisků zachránit. Proto se kniha občas i dnes objeví v antikvariátech. V době, kdy jsem navštívil sběrnou, byly tam i balíky dalších knih – např. povídkový soubor Jana Wericha *Lincoln 1933* (Olympia), Karel Teige: *Výbor z díla 2* (Československý spisovatel), Bohumil Hrabal: *Domáčí úkoly a Poupata* (obě Mladá fronta, druhá z nich s barevným výtvarným doprovodem Vladimíra Boudníka), Vladimír Neff: *Filozofický slovník* (Československý spisovatel), Felix Háj: *Kája Mařík* (dva díly, Albatros), *Československá vlastivěda – Dějiny II* (Academia), Jiří Hejda: *Útěk* (Melantrich), Josef Pekař: *Postavy a problémy českých dějin* (Vyšehrad), Václav Zykmund: *Stručné dějiny moderního malířství* (Státní pedagogické nakladatelství), Egon Hostovský: *Půlnoční pacient* (Mladá fronta) a František Černý: *Pozdravy za divadelní rampu* (Divadelní ústav).

Zatímco se rozhodovalo o tom, zda naše kniha vyjde, či ne, začali jsme už pracovat na druhém dílu příručky, který měl zahrnout léta 1946 – 1970. Byl schválen heslář a napsali jsme už asi tucet hesel. Z práce samozřejmě sešlo. O hloubce normalizační tmy svědčí fakt, že v hesláři druhého dílu tvořili plně dvě třetiny (54 jmen z celkového počtu 82) autoři, kteří se po srpnu 1968 ocitli v opozici, tj. buď odešli do ciziny, nebo nebyli přijati do kozákovského Svazu spisovatelů a bylo jim zakázáno publikovat, popřípadě se sami na delší dobu odmlčeli.

* * *

2. října 1986 se v Brně konala konference o díle Františka Halase. Tato konference byla v moravské metropoli prvním – sice slabým, ale přece jen citelným – náznakem uvolnění z normalizační sevřenosti. Po letech tam například poprvé mohl se svým příspěvkem vystoupit Zdeněk Kožmín. V referátu Zdeňka Heřmana poodla zmínka o Bednářově Slovu k mladým, které Heřman srovnával s články a projevy Halasovými. Po jeho referátu přistoupil k řečnickému pultu rozčilený profesor Vítězslav Rzounek a zcela mimo kontext toho, o čem Heřman mluvil, nazlobeně prohlásil, že o Bednářově Slově k mladým je scestné vůbec hovořit a s čímkoli je srovnávat, protože šlo o antikomunistický projev. Vedle toho přednesl Rzounek na konferenci i svůj vlastní referát o Halasově pojetí lidovosti, ale do konferenčního sborníku *František Halas – spolutvůrce pokrokové kulturní politiky* jej neposlal. Není v něm ostatně ani příspěvek Zdeňka Heřmana (Halasovo umění oslovit mládež) a Miroslava Červenky (Halasovo sebeoslovení).

* * *

Mluvím-li o Vítězslavu Rzounkovi, muži obsadivším Vlčkovu a Pražákovu katedru a opisujícím ve svém *Nástinu poválečné české literatury* celé věty z Jana Petrmichla, nemohu nepřipomenout klíčovou povídku Vladimíra Macury *Kamikadze*.² Pro ty, kdo si ničeho „zaklíčovaného“ nevšimli (takoví čtenáři tvořili asi mezi abonenty Tvorby většinu), otiskl časopis o něco později omluvnou vysvětlující glosu, která nepřímou upozornila, oč šlo. Úlevný čtenářský zážitek přineslo hlavně satirické zpodobení atmosféry normalizačních obhajob a habilitací na pražské Filozofické fakultě. Dnes mi vzpomínka na Macurův pamflet (v roce 1995 byla povídka znovu otištěna v příloze Tvaru v souboru Macurových próz *Hra na něco*) v mysli splývá s dojmem z první četby básně Miroslava Červenky *Tramvají přes Klárov ze Strojopisné trilogie*.

* * *

Ten, kdo uvažuje o literárním dění normalizačních let, těžko se může vyhnout jménu plodného a pracovitého Milana Blahynky, zcela nekriticky zapřaženého do káry básníků Skály, Pilaře a Floriana. Samozřejmě, že Blahynku nelze srovnávat s Vítězslavem Rzounkem – jako důkaz mohou posloužit např. Blahynkovy práce johnovské a nezvalovské, edice překladů Jindřicha Hořejšího a monografie o Vladislavu Vančurovi v melantrišských Odkazech. Některé Blahynkovy počiny byly však – zejména pro toho, kdo stál mimo oficiální pražské i brněnské „literární kruhy“ – těžko pochopitelné a omluvitelné. Co třeba mohlo Milana Blahynku vést k sepsání ostudného seriálu o *Tváři*, *Sešitech* a *Orientaci*?³ Vždyť ti, kdo uvedené časopisy redigovali nebo do nich přispívali, se v té době nemohli ani slůvkem bránit a většinou pracovali jako hlídači parkovišť či pokladů v Loretě, topiči, vrátní, řidiči a v lepším případě subalterní úředníci! (Stať o *Tváři* zařadil Blahynka s novým názvem a v poněkud rozšířené verzi i do knihy *Pozemská poezie*.⁴) Nechci tu Blahynkovu publikační činnost v sedmdesátých a osmdesátých letech vážít a hodnotit, ačkoli s mnohým, co tento kritik napsal i ve svých serióznějších pracích (např. v monografii o Kainarovi, v úvodní stati k edici Halasových veršů a v obou knížkách o Vančurovi) by bylo třeba polemizovat – už kvůli studentům, kteří tyto knihy používají jako pramen pro diplomové práce a referáty. Moje glosa má mnohem skromnější cíl: upozornit na chybějící položku v Blahynkou sestavené bibliografii. Ve své monografii o Janu Pilařovi⁵ Milan Blahynka v soupisu Pilařových prací (zaštitiv se tím, že zařadil jen překlady veršů) zapomněl uvést, že v roce 1942 vydal Pilař překlad tlustého německého románu autora z okruhu Blut und Boden-Literatur Adolfo Arthura Kuhnerta *Velká matka* (*Die grosse Mutter vom Main*). Nejde o to, vyčítat Pilařovi, který byl po zavření vysokých škol vězněn v koncentračním táboře a psal za války i jinotajné protinacistické verše, že Kuhnertův román přeložil. Možná to dostal v nakladatelství Novina za úkol, možná měl důvody hmotného nebo jiného rázu. Za protektorátu ostatně vycházely i horší knihy než *Velká matka*. Chtěl jsem jen poukázat na to, že ani na normalizačními poměry poznamenané osobní bibliografie (v nichž se nevyskytovala žádná jména zakázaných autorů a vědců) se nelze spolehnout.

* * *

Budoucí literární historik píšící o osmdesátých letech by neměl zapomenout na „antinormalizační“ projevy kritiků mladší generace, publikované v denním tisku a časopisech na konci této dekády. Jako příklad uvádím článek Jiřího Holého,⁶ kritizující skripta Zdeňky Bastlové. Holý se

² Macura, V.: *Kamikadze*, Tvorba 1988, č. 32.

³ Blahynka, M.: *Metody a cíle. Ke kritice a ne-kritice poezie v šedesátých letech*, Literární měsíčník 1976, č. 1.; *Problémy Orientace*, tamtéž č. 5.; *Sešitové vydání krize*, tamtéž č. 9.

⁴ Blahynka, M.: *Pozemská poezie*. Praha 1977.

⁵ Blahynka, M.: *Jan Pilař*. Praha 1984.

v něm poprvé veřejně zmínil o tom, že ve skriptech je jako ukázka ze Švejka pod Haškovým jménem otištěn úryvek z Karla Vaňka. Za připomenutí stojí i Zelinského obrana Kožmínových skript o interpretaci poezie⁷ proti denunciačnímu článku Zelenkovu⁸ a recenze Vypelichaný havran z brněnské Rovnosti, hodnotící sbírku Ivana Skály Havran nepřilétá s květinou. Autorem článku byl Jiří Trávníček.⁹ Po jeho kritice následovala útočná polemická reakce Milana Blahynky a redakce pak Trávníčkovi dovolila uveřejnit neméně ostrou repliku. A nemělo by se zapomenout ani na Jaromíra Slomka, který v recenzi Jak nepsat monografii¹⁰ podrobil kritice knížku Vladimíra Hegera o Janu Suchlovi. Citáty prokázal Hegerovu „chatrnou vyjadřovací schopnost“ a svůj článek uzavřel slovy, že posuzovaná kniha není kritická studie, ale „návrh na Nobelovu cenu“. (Není snad třeba připomínat, že jsem uvedl pouze recenze a články, které mi utkvěly v paměti, nešlo mi o úplnost výčtu.)

* * *

Lidové anekdoty jsou poslední živý žánr anonymní lidové slovesnosti a ty z padesátých až osmdesátých let by jako jedinečné svědectví o době měly být pečlivě zaznamenány. Některé se týkají i literatury. Např. ta o venkovském knihkupci, který se octl za mřížemi, protože vystavil ve výloze svého krámků na náměstí vedle sebe tři knihy: *Chceme žít – Daleko od Moskvy – Ve stínu mrakodrapů*.

Z kulturní sféry čerpá i následující vtip, pocházející rovněž už z padesátých let. UNESCO se tehdy chystalo vydat světovou encyklopedii o slonech. Poněvadž došlo k neshodám o koncepci díla, bylo rozhodnuto připravit nejprve encyklopedie národní a teprve z nich pak sestavit celosvětový souhrn. Po roce začali delegáti přivážet výsledky usilovné práce národních komisí. Němci předložili knihu *Die Benützung der Elefanten im Blitzkrieg* neboli *Využití slonů v bleskové válce*, Francouzi ilustrovaný svazek *Pohlavní život slonů*, Angličané příručku *Obchod se slony* a Poláci pojednání *Slon polski*. Pak zabrzdila pod okny pařížského paláce čajka, z níž dva zřízenci vyložili bednu s ruským originálem i francouzským a anglickým překladem knihy *Što skazál tovarišč Stálin o slóně*. A za chvíli zastavil opodál i tatraplán, v němž náš delegát vezl příspěvek ze stověžaté Prahy: brožuru s názvem *Sovětský slon – náš vzor*.

A může být stručnější a výstižnější charakteristika normalizace, než jakou podává příběh o Štrougalovi telefonujícím Brežněvovi do Moskvy? Lubomír Štrougal sedí v budově ústředního výboru na vltavském nábřeží a žádá Brežněva o pomoc: „Soudruhu, nevíme, co máme dělat! Náš generální tajemník Gustáv Husák se asi zbláznil. Každou půlhodinu vyběhne s aktovkou v ruce ze své kanceláře na navigaci a sbírá tam kameny.“ – „Já to vyšetřím a za deset minut ti zavolám,“ odpověděl moskevský náčelník. A po deseti minutách skutečně zazvoní telefon, horká linka z Moskvy, a Leonid Brežněv oznamuje: „Už je to v pořádku, soudruzi, my jsme ho omylem přepnuli na lunochod.“

6 Holý, J.: v rubrice *Podle mého názoru*, *Tvorba* 1988, č. 52.

7 Zelinský, M.: *Umělecké dílo je...*, *Tvorba* 1988, č. 4.

8 Zelenka, M.: *Tajemná interpretace*, *Tvorba* 1987, č. 46.

9 Trávníček, J.: *Vypelichaný havran*, *Rovnost* 22. 3. 1989.

10 Slomek, J.: *Jak nepsat monografii*, *Mladá fronta* 16. 9. 1989.